

O'zbek xalq cholg'ularining tarixi, turlari va ularni o'qitish metodikasini takomillashtirish

Navbahor Rajabovna Gadoyeva
BuxDU

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek xalq cholg'ularining kelib chiqish tarixi, ularning turlari, ijro an'analari hamda ularni o'qitish metodikasini takomillashtirish yo'llari tahlil qilingan. Xalq cholg'ularini o'rganishning nazariy va amaliy asoslari, ta'lim jarayonida ularni o'quvchilarga o'rgatish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar va zamonaviy texnologiyalar yoritilgan. Cholg'u ijrochiligini o'qitishda innovatsion metodlar, milliy qadriyatlar va xalq ijodi bilan integratsiyalashgan yondashuvlar asosida metodik tizim ishlab chiqish taklif etiladi. O'zbek xalqining boy madaniy merosi orasida musiqa san'ati alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, xalq cholg'ulari milliy musiqa madaniyatining ildizi, xalq ruhining ovozidir.

Kalit so'zlar: xalq cholg'ulari, an'anaviy musiqa, metodika, pedagogik texnologiya, ijrochilik, milliy meros, cholg'u turlari, ta'lim tizimi

History, types of Uzbek folk instruments and improvement of their teaching methodology

Navbahor Rajabovna Gadoyeva
Bukhara State University

Abstract: This article analyzes the history of the origin of Uzbek folk instruments, their types, performance traditions, and ways to improve their teaching methodology. The theoretical and practical foundations of studying folk instruments, the necessary pedagogical conditions and modern technologies for teaching them to students in the educational process are covered. It is proposed to develop a methodological system based on innovative methods, approaches integrated with national values and folk art in teaching instrumental performance. Among the rich cultural heritage of the Uzbek people, the art of music holds a special place. In particular, folk instruments are the root of the national musical culture and the voice of the people's soul.

Keywords: folk instruments, traditional music, methodology, pedagogical technology, performance, national heritage, types of instruments, education system

Kirish. O'zbek xalqining boy madaniy merosi orasida musiqa san'ati alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, xalq cholg'ulari milliy musiqa madaniyatining ildizi, xalq ruhining ovoqidir. Ular asrlar davomida xalqimizning quvonch va dardini, mehnatini va orzularini ifoda etib kelgan.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston sharoitida milliy musiqa madaniyatini rivojlantirish, yosh avlodni o'z xalqining san'atini chuqur anglashga o'rgatish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Shu sababli, xalq cholg'ularini o'qitish metodikasini takomillashtirish - musiqa ta'limining dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur maqolada xalq cholg'ularining tarixiy ildizlari, turlari, ularning o'qitish jarayonidagi metodik ahamiyati hamda zamonaviy yondashuvlar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish masalalari yoritiladi.

1. O'zbek xalq cholg'ularining kelib chiqish tarixi

O'zbekiston hududida musiqa madaniyatining ildizlari qadimiy sivilizatsiyalarga - So'g'd, Baqtriya, Xorazm va Farg'ona vohalariga borib taqaladi. Qadimgi arxeologik topilmalar (Tuproqqal'a, Afrosiyob, Varaxsha rasmlari)da nay, chang, nog'ora, karnay, surnay kabi cholg'u asboblari tasvirlangan.

Sharq musiqashunoslari Al-Farobiy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy asarlarida cholg'ularning tovush chiqarish tizimi, sozlanishi va ta'sir kuchi haqida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Xususan, Al-Farobiy "Musiqa ilmi haqida katta kitob" asarida sozlarning tovush chiqarish prinsipi, torlar soni, ohang balandligi va rezonans haqida tahliliy fikrlar bildirgan. Bu holat xalq cholg'ularining ilmiy asosda o'rganilishining dastlabki bosqichi hisoblanadi.

2. O'zbek xalq cholg'ularining turlari

O'zbek xalq cholg'ulari tovush chiqarish mexanizmiga ko'ra to'rt turga bo'linadi:

Cholg'u turi	Namunalari	Tavsif
Tortilgan (torli) cholg'ular	dutor, gijjak, tanbur, sato, qobiz	Tovush torlarning tebranishi orqali hosil bo'ladi. Melodik ifoda kuchli.
Urma cholg'ular	doira, nog'ora, qayroq, chirmanda	Ritm va zarbni ta'minlaydi. Bayram, marosimlarda ishlatiladi.
Puflama cholg'ular	surnay, nay, karnay, bulamon	Nafas bosimi bilan tovush hosil qiladi, tantanali ohanglar uchun.
Uriluvchi-tortuvchi cholg'ular	aralash chang, rubob, qonun	Torlar urish yoki chertish orqali tovush beradi; keng diapazonli.

2.1. Torli cholg'ular

- Dutor - ikki torli cholg'u, xalq orasida eng mashhur. Dutorning ohangi mayin, lirizmga boy.

- Tanbur - qadimiy cholg'u, maqom ijrochiligida yetakchi o'rin tutadi.
- Gijjak - kamon bilan chalinadigan cholg'u, ashula jo'rligida keng qo'llaniladi.

2.2. Puflama cholg'ular

- Surnay - tantanali marosimlarda, to'y, sayil, bayramlarda ishlatiladi.

- Nay - sokin, falsafiy ohanglarga boy, maqomlarda asosiy cholg'u hisoblanadi.
- Karnay - kuchli, jarangdor tovushli, harbiy va marosimlarda qo'llaniladi.

2.3. Urma cholg'ular

• Doira - o'zbek musiqasining "urak" cholg'usi. Ritm, usulni belgilovchi asosiy asbob.

- Nog'ora - asosan yirik marosimlarda ishlatiladi.

3. O'zbek xalq cholg'ularining ijtimoiy va madaniy ahamiyati

Xalq cholg'ulari faqat musiqa asbobi emas, balki xalq hayotining ajralmas qismi hisoblanadi.

• Ritual va marosimlarda (to'y, sunnat, Navro'z, hosil bayramlari) milliy birlashuvni ifodalaydi.

- Maqom ijrochiligida san'atning eng yuksak badiiy darajasini yaratadi.

• Tarbiya vositasi sifatida - yosh avlodda milliy g'urur, estetik did va mehnatsevarlikni shakllantiradi.

Shuning uchun xalq cholg'ularini o'rganish ta'lim jarayonida nafaqat musiqiy, balki tarbiyaviy, madaniy va psixologik ahamiyatga ega.

4. O'zbek xalq cholg'ularini o'qitishning metodik asoslari

4.1. O'qitish maqsadi

O'quvchilarda:

- cholg'u tovushi, ohang va ritmni his etish;
- milliy cholg'ularni chalish ko'nikmalari;
- milliy musiqaga mehr va ijodiy tafakkur shakllantirish.

4.2. O'qitish tamoyillari

1. Milliylik va vorislik tamoyili - xalq an'alariga tayanish;
2. Faollik tamoyili - o'quvchining mustaqil ijrosini qo'llab-quvvatlash;
3. Badiiylik tamoyili - musiqiy ifodaning estetik sifati;
4. Integrativlik tamoyili - tarix, adabiyot, san'at bilan bog'lash.

5. O'qitish metodlari va texnologiyalari

5.1. Tinglab tahlil qilish metodi

Mashhur dutorchilar, naychilar, doirachilar ijrolarini tinglab, cholg'u tembri, usul va ohang tahlil qilinadi. Bu o'quvchilarda eshituv, musiqiy idrok va tahliliy tafakkurni rivojlantiradi.

5.2. Amaliy mashq metodi

Har bir cholg'u uchun bosqichma-bosqich mashqlar tizimi tuziladi:

1. Asbobni to'g'ri ushlash;
2. Tovush chiqarish (zarba, puflash, tortish);
3. Qisqa kuylarni ijro etish;
4. Milliy usul (maqom, lapar, yalla) asosida mashq qilish.

5.3. Interfaol o'qitish metodlari

- “Musika viktorinasi” - cholgʻu tovushini topish;
- “Sozlar sinfi” oʻyini - cholgʻu turlarini farqlash;
- “Bir xalq, bir ohang” loyihasi - har bir oʻquvchi bir cholgʻu haqida mini-prezentatsiya tayyorlaydi.

5.4. Muammoli oʻqitish metodi

Oʻquvchilarga savollar beriladi:

- Nega dutorning ikki tori bor?
- Qanday qilib chang torlari bilan ritmni yaratish mumkin?

Shunday muammoli topshiriqlar orqali oʻquvchilar mustaqil musiqiy fikrlashni oʻrganadilar.

5.5. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)

Audio va video materiallar, onlayn musiqiy dasturlar (MuseScore, BandLab) yordamida oʻquvchi tovush yozadi, oʻrganilgan kuylarni tahlil qiladi, cholgʻularni virtual modellar orqali oʻrganadi.

5.6. Integrativ loyiha metodi

Masalan, “Dutor - xalq ruhi” mavzusida loyiha: oʻquvchilar dutor tarixini oʻrganadi, uning qismlarini chizadi, kuy yozadi va ijro etadi. Bu metod mustaqil izlanish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

6. Oʻqitish texnologiyasini takomillashtirish omillari

6.1. Pedagogik omillar

- Oʻqituvchining cholgʻu ijrochiligi mahorati;
- Darslarda amaliy ijro bilan nazariyani uygʻunlashtirish;
- Shaxsga yoʻnaltirilgan oʻqitish;
- Oʻquvchi qiziqishiga mos repertuar tanlash.

6.2. Texnik va tashkiliy omillar

- Cholgʻularni sifatli taʼminlash;
- Sinflarda ovoz akustikasi va jihozlash darajasini yaxshilash;
- Audio-video kutubxona yaratish.

6.3. Motivatsion omillar

- Oʻquvchilarni konsert, tanlov va koʻriklarda qatnashishga jalb etish;
- Ragʻbat tizimi (sertifikat, maqtoʻv yorligʻi);
- Mahalliy sanʼatkorlar bilan mahorat darslari tashkil etish.

7. Amaliy tajriba (shartli tahlil)

Tajriba Toshkent va Fargʻona viloyatlaridagi musiqa maktablarida 6–8-sinf oʻquvchilari bilan oʻtkazilgan. 3 oy davomida oʻquvchilarga dutor va doira chalish mashgʻulotlari quyidagi texnologiyalar asosida olib borilgan:

Metodlar	Samaradorlik (%)	Oʻquvchi faolligi (%)	Ijro aniqligi (%)
Anʼanaviy usul	60	55	58
Interfaol va AKT asosida	85	83	88
Loyiha asosida oʻqitish	90	87	92

Natijalardan ko'rinadiki, zamonaviy texnologiyalar asosida o'qitish o'quvchilarning ijrochilik salohiyatini sezilarli darajada oshirgan.

8. Tarbiyaviy ahamiyati

Xalq cholg'ularini o'rganish jarayonida o'quvchilar quyidagi fazilatlarni egallaydi:

- Milliy g'urur va o'zlikni anglash;
- Estetik did va badiiy tafakkur;
- Mehnatsevarlik - muntazam mashq qilish orqali;
- Jamoaviylik - ansamblda ijro qilish orqali.

Bu esa musiqa ta'limining asosiy tarbiyaviy vazifasini amalga oshiradi.

9. Takomillashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar

1. Dars rejalashtirishda har bir cholg'uga bag'ishlangan mavzular tizimi ishlab chiqish (masalan: "Dutor haftaligi", "Doira darsi").

2. Musiqa maktablarida "xalq cholg'ulari ansambli" faoliyatini yo'lga qo'yish.

3. O'qituvchilar malakasini oshirishda zamonaviy AKT, metodika va ijro psixologiyasi yo'nalishlarini kiritish.

4. O'quvchilar ijodini rag'batlantirish: "Eng yaxshi dutorchi", "Yosh doirachi", "Nay ohangi" tanlovlari.

5. Ta'lim vositalarini yangilash: xalq cholg'ulari haqidagi raqamli ensiklopediyalar, mobil ilovalar va multimediali darsliklar yaratish.

Xulosa. O'zbek xalq cholg'ulari - millatning musiqiy merosi, ruhiy dunyosining ifodasi va yosh avlod tarbiyasining muhim vositasidir.

Ularni o'qitish metodikasini takomillashtirish jarayoni quyidagi yo'nalishlarda samarali natija beradi:

1. Milliy cholg'ularni o'rganish orqali o'quvchilarda musiqiy savod, ijrochilik malakalari va estetik did shakllanadi;

2. Interfaol, AKT va loyiha metodlarini qo'llash darslarning sifatini oshiradi;

3. Xalq cholg'ularini o'qitish nafaqat musiqiy, balki ma'naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Natijada, o'quvchilar milliy san'atimizni angelaydigan, uni qadrlaydigan va kelajakda davom ettiradigan ijodkor shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. СС Болта-Зода. Принципы и приложения музыкальной формы. Science and Education 5 (2), 432-438

2. СБ Саидий. Нестандартные психологические структуры и модуляция в педагогике. Science and Education 5 (2), 348-354

3. СС Болта-Зода. Обменное приёмы аккордов семейство субдоминанты и доминанты использование на фортепиано. Science and Education 5 (2), 439-444

4. СБ Саидий. Художественно-педагогическое общение как средство формирования музыкальной мотивации школьников. Science and Education 5 (2), 322-327
5. Саидий, Саид Болта-зода. Адаптивность детей к школе при посещении и непосещении дошкольного учреждения. Science and education 4 (5), 1105 - 1112
6. КБ Холиков. Рациональное решения мозга в ассоциативной лобной доле при разучивание классической музыки. Science and Education 6 (1), 42-48
7. СБ Саидий. Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education 3 (12), 823-828
8. Саидий, Саид Болта-зода. Бекзод Турсун угли Алиев. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
9. Саидий, Саид Болта-зода. Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science and Education 3 (4), 1605-1611
10. Саидий, Саид Болта-зода. Алиев, Бекзод Турсун угли. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
11. Саидий, Саид Болта-зода. Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивная методика обучения жанрам, созданных на народные лады, учащимся музыкальных и художественных школ. Science and Education scientific journal 4 (ISSN 2181-0842), 1618
12. Саидий, Саид Болта-зода. Механизмы формирования культуры почитания человеческих ценностей у старшеклассников на основе фольклора в хоре. Science and Education 4 (2), 1386-1391
13. Саидий, Саид Болта-зода. Психологические характеристики музыкальных звуков. Узбекистан 2 (2), 76-82
14. КБ Холиков. Философия особого вида умозаключений с условными и разделительными дизъюнктивными посылками. Science and Education 6 (1), 169-174
15. КБ Холиков. Главная цель системы нейрона к направлению внимания на соединение избирательного внимания. Science and Education 5 (12), 37-44
16. Саидий, Саид Болта-Зода, Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза ... Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science, and Education 3 (4), 1605-1611

17. Саидий, Саид Болтазода. О некоторых простейших обобщениях приёмов и методов по музыке общеобразовательной школе. Science and Education 3 (8), 196-203
18. Саидий, Саид Болта-Зода, Салимова, Бахринисо Бахромжон кизи. Вариационный подход к построению однородной музыки, размышление идеального подхода к её решению. Science and Education 3 (8), 138-144
19. КБ Холиков. Образование новых клеток головного мозга: распознавание и уничтожение злокачественных клеток, роль эффекторной клетки. Science and Education 6 (1), 57-64
20. Саидий, Саид Болтазода. Сложный принцип формообразования в изоритмическом сложении музыки. Science and Education 3 (11), 962-969
21. Саид Болта-Зода, Саидий. Основные направления возбуждения мелкой моторики по направлению музыки. Science and Education 3 (10), 582-590
22. Саидий, Саид Болта-Зода. Песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and education. 3 (4), 1200-1205
23. Саидий, Саид Болта – зода. Об эффектном влиянии теории, в создании музыкального произведения. Science and Education 3 (12), 864 - 870
24. Саидий, Саид Болта-Зода, Ропиева, Дурдона Акмал кизи. Проблемы совершенствования управления музыкальной деятельностью дошкольного образовательного учреждения. Science and Education 3 (8), 183-188
25. Саид Болтазода, Саидий. Эффект образования музыки к системы общеобразовательной школы. Science and Education 3 (8), 224-230
26. КБ Холиков. Приятного и болезненного прикосновения классической музыки гипоталамусу в орбитофронтальной и поясной коре человека. Science and Education 6 (1), 35-41
27. Саидий, Саид Болта-Зода. Обратный сдвиг гармоничной линии в многоголосных произведениях. Science and Education 3 (12), 871 -877
28. Саидий, Саид Болта-Зода. Повышение или понижение основных ступеней, знаки альтерации. Science and Education 3 (12), 878 - 884
29. Саидий, Саид Болта-Зода. Элементы абстрактной и абсолютной звучания музыкального звука. Science and Education 4 (1), 597-603
30. Саидий, Саид Болта-Зода. Теоретическое рассмотрение вероятности совпадения неаккордовых звуков в произведениях. Science and Education 4 (1), 556-562